

Prema demokratskoj školi

good
INICIATIVA
za razvoj i razvijeno učenje učenja i razvoj
prema demokratskim pravilima u odgoju i obrazovanju u svetu

Prema demokratskoj školi

Zagreb, listopad 2017.

GOOD inicijativa za sustavno i kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u odgojno-obrazovne institucije
Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Forum za slobodu odgoja

Izradili:
Mario Bajkuša
dr. sc. Nikola Baketa
Monika Pažur
prof. dr. sc. Berto Šalaj

Grafičko uređenje: Nina Batarelo

Lektorica: Tanja Salak

Publikacija je izdana uz potporu Programa podrške obrazovanju Mreže fondacija “Otvoreno društvo”.

Uvod

Višegodišnje zalaganje GOOD Inicijative za kvalitetno i sustavno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja u obrazovni sustav Republike Hrvatske donijelo je niz pozitivnih iskustava i pomaka, ali je isto tako otvorilo mnogobrojna pitanja.

Projektima "Towards Civic Education in Schools" i "Time for GOOD Education" stvorena je mreža suradnika iz različitih skupina, dobiven je uvid u potrebe učenika, roditelja, nastavnika i ravnatelja te je pokrenut niz inicijativa na lokalnoj razini.

Polazeći od toga kako je kvalitetan građanski odgoj i obrazovanje moguće provoditi kroz povezanost predmeta i međupredmetnih tema unutar institucija koje su demokratski ustrojene, GOOD Inicijativa je razvila dva dokumenta: model demokratske škole i prijedlog nastavnog plana i programa za nastavni predmet "Građanski odgoj i obrazovanje".

Model demokratske škole usmjeren je prema razvoju i njegovanim poticajnim okruženjem i uključivanju svih bitnih aktera u život škole na svim razinama. Polazeći od upravljanja školom, uloge učitelja i roditelja te aktivnog angažmana učenika, stavlja se naglasak na praktični dio učenja o demokraciji i za demokraciju. Ovaj dokument je s jedne strane svojevrsna "lista za provjeru" za utvrđivanje stanja gdje se određena odgojno-obrazovna ustanova nalazi, a s druge strane je i popis smjernica za poboljšanje i njegovanje demokratske kulture u samoj ustanovi.

Uzimajući u obzir uočeni deficit pojedinih tema vezanih uz obrazovanje za demokraciju i ljudska prava, razvijen je prijedlog Plana i programa nastavnog predmeta "Građanski odgoj i obrazovanje". Prijedlog Plana i programa usredotočen je na teme koje su slabo ili nikako zastupljene u postojećem školskom sustavu i nastavnim aktivnostima. Prijedlog se idejno temelji na svih šest dimenzija građanskog odgoja i obrazovanja, ali naglasak stavlja na one manje ili nikako zastupljene iz razloga što su ostale teme adekvatno pokrivene u drugim predmetima i međupredmetnoj provedbi. Plan i program treba gledati kao prijedlog i poticaj učiteljima i učiteljicama, stručnim suradnicima i suradnicama za oblikovanje nastave i nastavnih aktivnosti koji će obuhvatiti navedene teme i ishode.

Ova publikacija, osim gore spomenutih dokumenata, nudi i niz različitih materijala za ostvarivanje ishoda učenja koje su razvile i koje koriste članice GOOD Inicijative u svojem radu na pojedinim temama iz građanskog odgoja i obrazovanja.

Ovime GOOD Inicijativa nastoji pružiti dodatan sadržaj školama koje su voljne raditi na razvoju svojega potencijala i otvaranju novih perspektiva svima uključenima u život škole.

Model demokratske škole

dr. sc. Nikola Baketa i Monika Pažur

Uspostava modela demokratske škole temelji se na jasnim teorijskim znanjima i praktičnim nedostacima koji dolaze do izražaja u trenutačnom sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Naime, demokratsko društvo zahtijeva od svojega javnog sustava odgoja i obrazovanja da odgaja i obrazuje građane i građanke koji će moći kompetentno sudjelovati u njemu. Dokumenti, zakoni, strategije i preporuke europske i hrvatske odgojno-obrazovne politike zahtijevaju od školskog sustava da postane fleksibilniji i participativniji. Od škola se traži da razvijaju kod svojih učenika i učenica građansku kompetenciju (prema Nacionalnom okvirnom kurikulumu građanska kompetencija predstavlja "osposobljenost za odgovorno ponašanje, pozitivan i tolerantan odnos prema drugima, međuljudsku i međukulturalnu suradnju, uzajamno pomaganje i prihvatanje različitosti; samopouzdanje, poštovanje drugih i samopoštovanje; osposobljenost za učinkovito sudjelovanje u razvoju demokratskih odnosa u školi, zajednici i društvu, te djelovanje na načelima pravednosti i mirovorstva." (MZOŠ, 2011: 17)) koja će učenike učiniti aktivnim građanima i građankama svjesnih svojih prava i odgovornosti u zajednicama u kojima djeluju.

Demokratizacija obrazovanja i samih škola obuhvaća različite komponente. Tako prema Bondarenko i Kozulin (2006) pojam demokratizacija obrazovanja prepostavlja slobodu izbora različitih obrazovnih mogućnosti, relativno lagan pristup svakom stupnju obrazovanja, gladak prijelaz iz jednog obrazovnog stupnja u drugi, slobodu i kreativnost od strane učitelja i učenika. Prema njima demokratizacija obrazovanja uključuje 4 temeljne međusobno povezane komponente:

- demokratizaciju oblika obrazovnih aktivnosti (strukture školskog vođenja, promocija raznolikih metoda poučavanja, naglasak na individualnosti uzimajući u obzir obrazovne aktivnosti i učitelja i učenika)
- demokratizaciju sadržaja obrazovanja (objektivna, demokratska, slobodna, kompletna refleksija na sve predmetne kurikulume, uzimajući u obzir svakodnevna iskustva i individualne potrebe, interakcija i povezivanje svih predmeta, humanizacija čitavog procesa i smisla obrazovanja)
- humanizaciju funkcioniranja obrazovnih institucija i izvannastavnih aktivnosti učenika, uključujući promociju javnoga obrazovanja
- demokratizaciju interakcija obrazovanja s ostalim sferama socijalnog života (ekonomija, znanost, kultura, mediji, donosioci odluka...).

Ovaj se model najviše oslanja na prvu, treću i četvrту komponentu, a demokratizacija sadržaja obrazovanja većinom je prepuštena razvoju pojedinih kurikuluma ili plana i programa (paralelno s ovim modelom unutar GOOD Inicijative razvijao se i kurikulum za nastavu građanskog odgoja i obrazovanja koji stavlja naglasak upravo na ovu komponentu).

Temeljem provedena pregleda relevantne domaće i strane literature, provedenih istraživanja i primjera dobre prakse, došli smo do 27 koraka u pet kategorija. Naime, pregledom istraživanja koja se odnose na iskustva roditelja (Pahić, Miljević-Ridički i Vizek-Vidović, 2010; Miljević-Ridički i Vizek-Vidović, 2010), kompetencije nastavnika (Grubišić i Rajić, 2015; Ćulum i Baketa, 2016) te stavove i znanja učenika (Spajić-Vrkaš, 2015; Tomić, 2016; Kovačić i Horvat, 2016) primjećeni su značajni nedostaci vezani uz njihovu participaciju i uključenost u aktivnosti škole. Prepoznavanjem problema, potreba i iskustava u ovim istraživanjima bilo je moguće kreirati pojedine korake koje je potrebno poduzeti kako bi se podizala demokratičnost škola. Koraci su podijeljeni u pet područja: područje demokratskoga vođenja škola i vrednovanja demokratskih škola (za ravnatelje), područje usvajanja i implementacije demokratskih praksi (za ravnatelje, nastavnike i stručne suradnike), područje demokratskog uključivanja učenika (za škole), područje demokratskog uključivanja roditelja (za škole i roditelje).

Vodimo se modelom distribuiranog vođenja škole. To je model kojim se pretpostavlja podizanje otvorenosti granica škole kroz uključivanje različitih dionika u rukovođenje školom (učitelja, roditelja, lokalne zajednice...) te oslanjanje na implementaciju demokratskih vrijednosti u svakodnevni rad pojedine organizacije, tj. u ovom slučaju škole (Bennet i suradnici, 2003; Woods i Groon, 2009).

Osim samog upravljanja školom i osiguravanja demokratskih principa u vođenju, za poticanje demokratizacije škola potrebno je raditi i sa skupinama koje su izravno ili neizravno uključene u odgojno-obrazovni proces. Tu se prvenstveno misli na učenike, roditelje, nastavnike i stručne suradnike. Proces uključivanja ovih skupina u osmišljavanje i provedbu kurikuluma nije standardiziran te najčešće ovisi o motivaciji i interesu pojedinih škola.

Konačno, dio o vrednovanju demokratskih škola ukazuje na važnost praćenja ostvarenih rezultata kroz unutarnju i vanjsku evaluaciju. Na taj se način ponovno uključuju dionici unutar škole te se ispituju njihove potrebe i viđenje školske klime, ali i vanjski dionici koji mogu dati neovisnu procjenu. Osim toga, ovim se potiče i bliža suradnja s drugim školama te razmjena znanja stečenih na temelju dobrih praksi.

Lista točaka za ostvarivanje modela demokratske škole nije ni konačna ni nepromjenjiva. Upravo dobre prakse iz škola u Hrvatskoj ili iskustva u nastojanju ostvarivanja ovih točaka bit će dodatni doprinos za usklađivanje ove liste kako bi ona doprinijela učinkovitijem ostvarivanju demokratičnijih škola. Cilj modela je povećati sudjelovanje svih dionika vezanih uz školu, dodatno otvoriti proces odgoja i obrazovanja prema roditeljima i učenicima te osnažiti suradnju sa zajednicom.

1. Koraci za ravnatelje u području demokratskog vođenja škola

ŠTO	PRIMJERI KAKO
1.1. Utvrditi demokratske vrijednosti na kojima se temelji rad vaše škole	osigurati jedan dan u školskoj godini za zajedničko promišljanje sa svim zaposlenicima škole o tome koja je temeljna vizija i misija vaše škole te kako ćeće ju provoditi u praksi na svakodnevnoj bazi učiniti temeljne vrijednosti vidljivima u školi (npr. učenički radovi na tu temu, pravila rada škole koja se temelje na toj temi...)
1.2. Promicati slobodu izražavanja i razvoj kritičkog promišljanja na svim razinama	organizirati jednom mjesечно “otvoreni forum”, mjesto gdje će se u plenumu ili u manjim grupama diskutirati o različitim aktualnim temama iz područja vođenja škole
1.3. Promovirati suzbijanje svih oblika nasilja u školi	oformiti tim za suzbijanje školskog nasilja s podgrupama za verbalno, fizičko i elektroničko nasilje i omogućiti prostor i podršku za reagiranje na svaki tip nasilja u školi
1.4. Poticati distribuirano vođenje	oformiti radne timove u školi ovisno o znanju i interesu pojedinaca koji će se baviti određenim aspektima vođenja (npr. tim za promociju kulture nenasilja, tim za upravljanje školskom imovinom, tim za unaprjeđenje praktične nastave, tim za suradnju s lokalnom zajednicom, tim za građanski odgoj i obrazovanje i ostale inovacije u školama...) uključiti školski odbor u vođenje određenih procesa u školi (npr. evaluacija provedbe školskog kurikuluma na mjesечноj/tromjesečnoj bazi) uključiti vijeće roditelja u vođenje vezano uz odnos roditelja i škole (npr. predstavnici roditelja u vijeću organiziraju edukacije za druge roditelje, predstavnici roditelja u vijeću sudjeluju u rješavanju problema koji se događaju u školi, a tiču se odnosa roditelji – djeca – škola...) uključiti vijeće učenika u procese savjetovanja oko odluka koje ih se tiču (npr. predstavnici vijeća učenika imaju pravo prisustvovati i sudjelovati u određenim točkama na sastancima učiteljskog vijeća)

1.5. Uključivati se u provedbu inovacija u školama	primjerice, prilikom uvođenja građanskog odgoja i obrazovanja: proučiti kurikulum, organizirati učiteljsko vijeće gdje vi ili netko iz lokalne zajednice upoznaje nastavnike s temom, pokazati da vam je tema važna; odabrati koordinatora građanskog odgoja i obrazovanja koji ima želju baviti se ovom temom, pružiti mu podršku u tom procesu (dati prostora i vremena da komunicira s ostalim nastavnicima oko zajedničke međupredmetne provedbe)
1.6. Posvetiti pažnju traženju rješenja za unaprijeđenje učenikovih rezultata	ukoliko neki učenici kontinuirano postižu loše rezultate iz jednog ili više predmeta, oformiti tim za unaprjeđenje uspjeha pojedinog učenika (uključiti u rješavanje problema učenika, nastavnika, roditelja, stručnog suradnika; pronaći uzrok neuspjeha i raditi na njegovu rješavanju, a ne na traženju krivca; zaštитiti identitet učenika)
1.7. Posvetiti pažnju uravnoteženom socio-emocionalnom razvoju učenika	raditi na osnaživanju kompetencija za suradnju i prihvatanje različitosti, mentalno zdravlje, razvoj samopouzdanja, "natjecanje" sa samim sobom, a ne s drugima
1.8. Uključiti lokalnu zajednicu u vođenje	na početku školske godine razviti strategiju uključivanja različitih dionika (lokalne i regionalne vlasti, udruge, sindikati, poduzeća) u rad škole i provoditi strategiju
1.9. Omogućiti prostor i vrijeme za evaluaciju rada	uvesti vrijeme konzultacija s ravnateljem/ravnateljicom za učitelje i učenike održati godišnju evaluaciju postavljenih ciljeva u području vođenja i upravljanja školom i rada timova za vođenje

Napomena: u sve korake u koje je moguće uključivati sve dionike važne za ostvarivanje modela demokratske škole (učenike, roditelje, ravnatelje, nastavnike, stručne suradnike) kako bi se ostvarilo distributivno vođenje škole.

2. Koraci za ravnatelje, nastavnike i stručne suradnike u području usvajanja i implementacije demokratskih praksi

ŠTO	PRIMJERI KAKO
2.1. Izraditi, provesti i evaluirati školski izvedbeni kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja (GOO)	<p>održati učiteljsko vijeće na početku školske godine i upoznati sve učitelje sa sadržajima građanskog odgoja i obrazovanja</p> <p>zajednički odabrati ključne ishode koje ove godine želite razviti kod učenika/učenica</p> <p>pronaći koordinatora GOO-a i radnu grupu motiviranih i zainteresiranih nastavnika za izradu radne verzije izvedbenog kurikuluma GOO-a</p> <p>omogućiti učiteljima povezivanje s kurikulumom GOO-a kroz ostvarivanje ishoda u okviru svog predmeta</p> <p>na kraju školske godine provesti evaluaciju te razgovarati o problemima i njihovim mogućim rješenjima</p>
2.2. Osigurati stručno usavršavanje učiteljima u području građanskog odgoja i obrazovanja	<p>osigurati dolazak vanjskih stručnjaka koji će održati metodološke i sadržajne radionice s učiteljima (istražiti mogućnosti koje nude visokoobrazovne i znanstveno-istraživačke ustanove ili organizacije civilnoga društva koje imaju iskustva i znanja u ovom području)</p> <p>omogućiti nastavnicima odlazak na stručna usavršavanja i radionice koje doprinose razvoju kompetencija iz ovih područja (potrebno je informirati nastavnike o usavršavanjima, osigurati im potporu i zamjenu za održavanje nastave)</p>
2.3. Poticati prijenos znanja i vještina	<p>uključivati roditelje u proces nastave (npr. održati zajednički sastanak s roditeljima i nastavnicima, ispitati koje su njihove mogućnosti i želje uključivanja...)</p> <p>širiti stečena znanja i vještine među kolegama u školi (npr. dogovoriti plan mjesecnih radionica kroz koje bi prenosili svoja iskustva i metode, međusobno dijelili korisnu literaturu...)</p>
2.4. Uključiti školu u projekte iz	organizirati sastanke nastavnika na kojima bi razradivali ideje o projektima

	<p>područja građanskog odgoja i obrazovanja</p> <p>2.5. Raditi na uspostavi fakultativnog predmeta građanskog odgoja i obrazovanja</p>	<p>osigurati administrativnu potporu u prijavi projekata (npr. potporu računovodstva ili projektnog stručnjaka)</p> <p>potaknuti nastavnike na izradu plana projektnih prijava i aktivnosti (npr. praćenje natječaja, uspostava suradnje s drugim školama, znanstveno-istraživačkim ustanovama ili udrugama...)</p> <p>planirati satnicu za fakultativne aktivnosti (npr. ispitati koliko su nastavnici zainteresirani za uspostavu fakultativnog predmeta, utvrditi vremenske i prostorne mogućnosti provedbe predmeta...)</p> <p>organizirati ispitivanje potreba učenika i roditelja</p> <p>raspitati se o potencijalnim udžbenicima za ovu aktivnost i vanjskim suradnicima (npr. kontaktirati lokalne udruge civilnog društva i predstavnička tijela na lokalnoj i regionalnoj razini)</p>
--	---	---

Napomena: u sve korake u koje je moguće uključivati sve dionike važne za ostvarivanje modela demokratske škole (učenike, roditelje, ravnatelje, nastavnike, stručne suradnike) kako bi se ostvarilo distributivno vođenje škole.

3. Koraci za škole u području demokratskog uključivanja učenika

ŠTO	PRIMJERI KAKO
3.1. Uključiti učenike u odlučivanje u školskim tijelima i pobrinuti se da njihov glas zaista ima utjecaja	uključiti predstavnika učenika u odlučivanje u tijelu škole na ravноправnoj razini omogućiti izravno odlučivanje učenika o pojedinim odlukama (npr. organiziranje učeničkog referenduma po pitanju Kućnog reda škole)
3.2. Oformiti kvalitetno vijeće učenika	uređiti dokumente kojima se regulira način izbora i djelokrug rada (statut škole, poslovnik o radu vijeća učenika) davati podršku voditelju vijeća učenika u pogledu stručnog usavršavanja raspravljati o kriterijima za odabir predstavnika u učeničko vijeće i provedbi demokratskih izbora u razredima upozнатi izabrane predstavnike s važnim aktima škole izraditi plan rada vijeća učenika i plan projekata na kojima će raditi održavati komunikaciju predstavnika u vijeću učenika s matičnim razredima iz kojih dolaze
3.3. Uvoditi praksu samoocjenjivanja učenika kao dijela osobnog razvoja i preuzimanja odgovornosti	omogućiti učenicima izjašnjavanje o vlastitom napretku (npr. uvesti upitnike samoprocjene kroz koje bi pratili svoj napredak i prepreke s kojima se susreću, uzeti u obzir njihove procjene pri konačnoj ocjeni, imati refleksijske razgovore s učenicima) raditi na preuzimanju odgovornosti za osobne obveze (npr. uvesti dnevnik aktivnosti kroz koji bi pratili nastavne i izvannastavne aktivnosti, raspravljati s njima o preuzetim obvezama i organizaciji vremena)
3.4. Uzeti u obzir mišljenje učenika pri odlukama o načinu ispitivanja gradiva	raspraviti s učenicima prednosti i nedostatke različitih načina ispitivanja gradiva (npr. anonimnom anketom ili razgovorom ispitati probleme s kojima se susreću kod pojedinih metoda, pružiti učenicima mogućnost osmišljavanja vlastitih metoda ispitivanja gradiva) pokušati razumjeti specifične potrebe učenika za učenjem te

	<p>tražiti povratnu informaciju o sadašnjem radu (npr. uzeti u obzir individualne probleme s pojedinom metodom, razmotriti prijedloge koji mogu poboljšati proces, nakon provedene metode pojasniti što se pojedinim postupcima željelo provjeriti te raspraviti metodu)</p>
3.5. Osigurati davanje povratne informacije učenika na rad nastavnika	<p>redovito ispitivati koliko su učenici zadovoljni radom nastavnika kroz pisane i usmene evaluacije (npr. tjedne, mjesecne i polugodišnje evaluacije kroz različite metode ili ih pitati o zadovoljstvu na kraju sata)</p> <p>raspraviti s učenicima kritike i pohvale na vlastiti rad kako bi se ukazalo na važnost evaluacije te unaprijedio budući rad</p>
3.6. Raditi na uključivanju učenika u šire aspekte odlučivanja (lokalna, regionalna i nacionalna tijela koja predstavljaju učenike i/ili su zadužena za pitanja obrazovanja)	<p>uspostaviti kontakt s predstvincima lokalnih, regionalnih i nacionalnih tijela koja predstavljaju učenike</p> <p>informirati učenike o mogućnostima sudjelovanja (npr. organizirati sastanak svih učenika i predstaviti im mogućnosti uključivanja, pojasniti važnost sudjelovanja...)</p> <p>organizirati izbore za predstavnike učenika u tijelima na različitim razinama (županijska vijeća te Nacionalno vijeće učenika Republike Hrvatske)</p> <p>osigurati logističku i financijsku potporu učenicima koji predstavljaju školu u tijelima na različitim razinama</p> <p>promovirati demokratski identitet škole u predstavničkim tijelima ili drugim događanjima na kojima učenici sudjeluju</p>

4. Koraci za roditelje i škole u području demokratskog uključivanja roditelja

ŠTO	PRIMJERI KAKO
4.1. Snažnije informirati roditelje o mogućnostima uključivanja u rad škole	raspraviti s roditeljima mogućnosti njihova uključivanja te na temelju toga osigurati informacije za koje se pokaže da nisu poznate roditeljima (npr. tiskanje i podjela kratkog priručnika o volonterskim aktivnostima, akcijama i događanjima u školi) poticati predstavnika roditelja u vijeću roditelja i školskom odboru na konzultiranje s ostalim roditeljima (npr. pojasniti važnost zajedničkog donošenja odluka, osigurati platformu za razmjenu informacija među roditeljima...)
4.2. Informiranje o znanjima i vještinama roditelja te pronalazak načina njihova uključivanja u proces obrazovanja	ispitati koja su znanja i vještine roditelja te njihovu spremnost uključivanja u rad škole omogućiti roditeljima predlaganje aktivnosti koje bi željeli razvijati u suradnji sa školom
4.3. Provoditi edukacijske aktivnosti namijenjene roditeljima	organizirati radionice za roditelje koje bi izvodili sami roditelji u svrhu razmjene znanja i iskustava organizirati radionice i predavanja za roditelje koje bi izvodili nastavnici i stručno osoblje angažirati vanjske stručnjake koji bi obrađivali teme iz područja pedagogije i građanskog odgoja i obrazovanja za koje roditelji pokažu interes
4.4. Uspostaviti kanale komunikacije koji će osigurati dvosmjernu razmjenu informacija i uključenost učenika	organizirati roditeljske sastanke na kojima su prisutni i učenici kako bi ih se uključilo u proces informiranja te im se dala mogućnost iznošenja vlastite perspektive uključivati učenike u komunikaciju između nastavnika i roditelja osigurati povratnu informaciju roditelja o radu škole i nastavnika te predstaviti rezultate na roditeljskim sastancima i raspraviti prednosti i nedostatke postojeće suradnje zajednički (učenici, roditelji, nastavnici) pratiti i uskladjavati školske i izvanškolske aktivnosti učenika

5. Koraci za ravnatelje u području vrednovanja demokratskih škola

ŠTO	PRIMJERI KAKO
5.1. Osigurati kvalitetnu vanjsku evaluaciju vašoj školi Oformiti kvalitetno vijeće učenika	kontaktirati Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja i informirati se o uključivanju u njihov sustav vrednovanja pronaći vanjskog evaluatora ili istraživača u području građanskog odgoja i obrazovanja i potaknuti ga da provede vanjsku evaluaciju vaše škole u područjima: školska kultura, upravljanje školom, odnosi s lokalnom zajednicom te učenje i poučavanje
5.2. Provesti unutarnju evaluaciju	pronaći dostupne instrumente za samovrednovanje kulture ljudskih prava i/ili stupnja demokratizacije škole te ih provoditi na godišnjoj bazi; nakon dobivenih rezultata, napraviti akcijski plan za unaprjeđenje određenih područja te aktivno raditi na tome tijekom sljedeće godine (npr. koristiti ove korake za samoevaluaciju) pokušati samostalno izraditi instrumente/upitnike za samovrednovanje stupnja demokratizacije škole u različitim područjima izraditi važne indikatore za razvoj demokratske škole te koristiti stručne suradnike za nesudjelujuće promatranje razredne nastave i odnosa u školi; na temelju rezultata raditi na unaprjeđenju demokratskoga rada škole
5.3. Surađivati s drugim školama	pronaći "škole – demokratske kritičke prijatelje" i dogоворити godišnje posjete te promatrati različite elemente u toj školi koji upućuju na demokratizaciju škole (prostor, odnosi, vijeće učenika...)

Napomena: u sve korake u koje je moguće uključivati sve dionike važne za ostvarivanje modela demokratske škole (učenike, roditelje, ravnatelje, nastavnike, stručne suradnike) kako bi se ostvarilo distributivno vođenje škole.

Literatura

Bennet, N., Wise, C., Woods, P. A. i J. A. Harvey (2003.) Distributed Leadership: A Review of Literature. URL: <http://oro.open.ac.uk/8534/1/>, pretraženo 20. lipnja 2016.

Bondarenko, Y. G. i A. V. Kozulin, A. V. (1991.) The democratization of education: basic principles. Higher Education in Europe, 16(1), 74-78.

Ćulum, B. i N. Baketa (2015.) Građanski odgoj i obrazovanje u kontekstu visokoškolskog obrazovanja: Politike, praksa i izazovi europskog i nacionalnog visokoškolskog prostora. Zagreb: Centar za mirovne studije i Kuća ljudskih prava. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/67/2015_CulumBaketa_GOO_i_visoko_obrazovanje.pdf (pretraženo 21. ožujak 2017.)

Grubišić, A. i V. Rajić (2015.) Pripremljenost budućih učitelja primarnog obrazovanja za nastavu Građanskog odgoja i obrazovanja. Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje, 17(1), 113-124.

Kovačić, M. i M. Horvat (ur.) (2016.) Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Miljević-Ridički, R. i V. Vizek-Vidović (2010.) Nacionalno istraživanje o roditeljima u zemljama Jugoistočne Europe: Uključenost roditelja u život škole: kratki izvještaj i preporuke za Hrvatsku. Istraživački izvještaj.

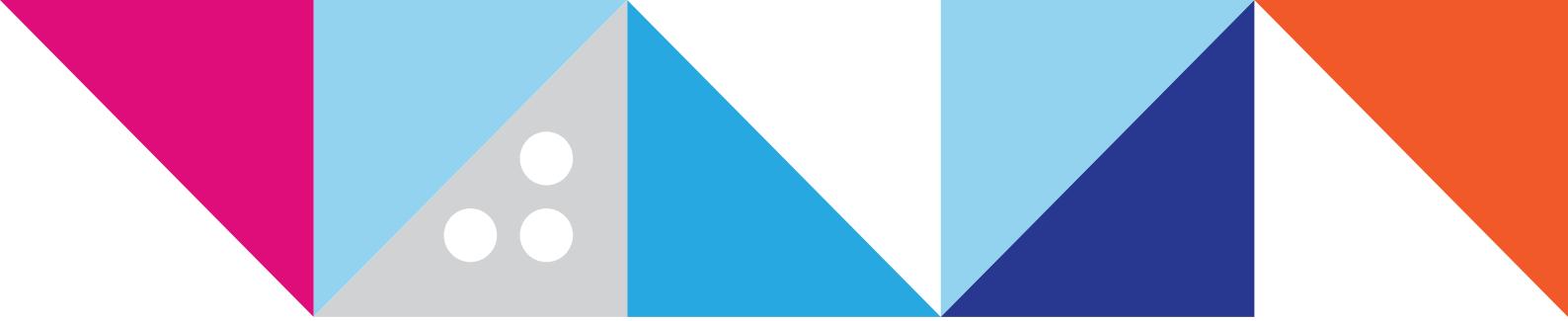
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (2011.) Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. URL: http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf, pretraženo 5. ožujka 2017.)

Pahić, T., Miljević-Ridički, R. i V. Vizek-Vidović (2010.) Uključenost roditelja u život škole: percepcija roditelja opće populacije i predstavnika roditelja u školskim tijelima. Odgojne znanosti, 12(2 (20)), 329-346.

Spajić-Vrkaš, V. (2015.) (Ne)moć građanskog odgoja i obrazovanja. Objedinjeni izvještaj o učincima eksperimentalne provedbe kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja u 12 osnovnih i srednjih škola. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.

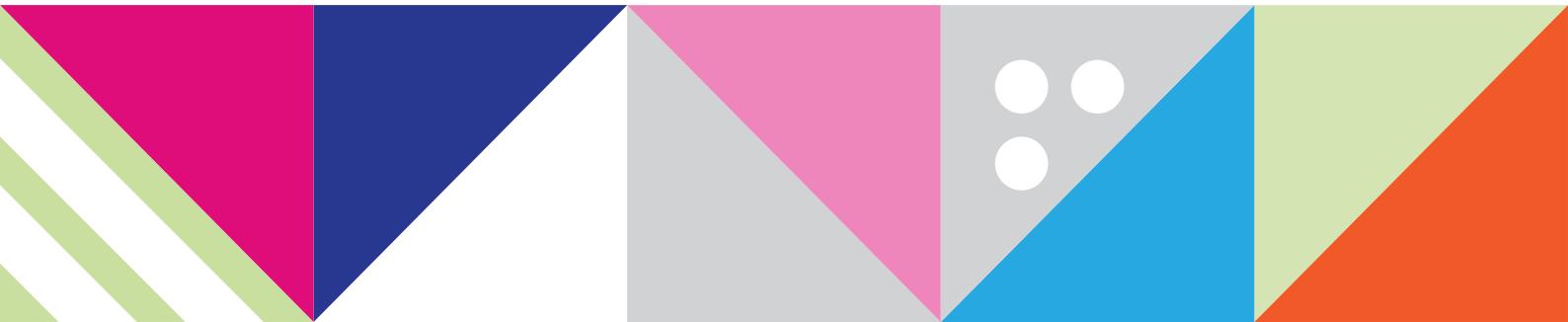
Tomić, J. (2016.) Participacija učenika u srednjim školama. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Woods, P. A. i P. Gronn (2009.) Nurturing Democracy: The Contribution of Distributed Leadership to a Democratic Organizational Landscape. Educational Management Administration & Leadership, 37(4), 430-451.

Plan i program nastavnog predmeta “Gradjanski odgoj i obrazovanje” za prvu i drugu godinu poučavanja

Mario Bajkuša i prof. dr. sc. Berto Šalaj

Uvod

Trenutačno se u osnovnim i srednjim škola teme građanskog odgoja i obrazovanja provode sukladno Programu međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole (Narodne novine, broj 104 od 2014.). Navedeni je program donio tadašnji ministar iako se u to vrijeme intenzivno radilo na izradi plana i programa za posebni predmet kojim bi se kod učenika osnovnih i srednjih škola poticao razvoj društvenih i građanskih kompetencije i sustavno institucionaliziralo obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Nažalost, unatoč iznimnim stručnim i zagovaračkim naporima takav predmet još uvijek nije uveden u hrvatske škole.

Uz mnoge izazove hrvatskoga obrazovnog sustava jedna je od bitnih činjenica da se mladi ljudi nakon obveznog osnovnog i, u velikoj većini, završenog srednjeg obrazovanja ne mogu smatrati kompetentnima za život u demokratskom društvu. To znači da mladi ljudi nemaju dovoljno znanja, a posebno nemaju razvijene vještine da na aktivan način doprinose razvoju demokracije, očuvanju ljudskih i građanskih prava, promicanju vladavine prava te zaštiti manjinskih skupina. Dokaz takvom stanju može se naći u brojnim istraživanjima, znanstvenim i akcijskim¹.

Iskustvo organizacija civilnog društva pokazuje kako u ovom trenutku razvoj građanskih i društvenih kompetencija značajno ovisi o individualnim naporima entuzijastičnih učitelja i stručnih suradnika koji u pravilu samoinicijativno u nastavu uvode neke teme koje obuhvaćaju područje građanskog odgoja i obrazovanja. Isto tako, dobar dio učitelja i stručnih suradnika intenzivno radi na razvoju kritičkog mišljenja kod učenika, ali i na poticanju promišljanja o aktivnim odgovorima na izazove suvremenog društva koji se odražavaju i na život učionice, poput klimatskih promjena, rastućeg populizma, fenomena *fake news*, alternativnih činjenica i medijske pismenosti u cijelosti. O tome nam najviše govore neposredni susreti i kontakti s učiteljima i stručnim suradnicima. Ono što ostaje problem jest izostanak sustavnoga i kvalitetnoga razvoja građanskih i društvenih kompetencija za sve učenice i učenike u svim školama.

Uvažavajući gore spomenute napore pojedinih učitelja i suradnika, ali i svih drugih edukatora koji rade s mladima na razvoju građanskih kompetencija, GOOD Inicijativa za sustavno i kvalitetno uvođenje građanskog odgoja i obrazovanja izradila je ovaj prijedlog Plana i programa za nastavni predmet

¹ Ovdje navodimo tek neke od njih: Gvozdanović (2015), Bagić i Gvozdanović (2015), Ilišin, Gvozdanović i Potočnik (2015).

Građanski odgoj i obrazovanje kao oblik potpore takvim naporima. Učitelji, stručni suradnici i drugi edukatori mogu u ovom prijedlogu naći inspiraciju za nove smjerove svoga rada i nove teme koje bi uključili u nastavu, a sve u svrhu jačanja građanskih i društvenih kompetencija. Isto tako, na kraju ove publikacije nalazi se opsežan popis materijala za učitelje i stručne suradnike razvrstan prema dimenzijama koje su pokrivenе Planom i programom. Svrha je toga popisa dodatno osnažiti učitelje i stručne suradnike te dati teorijsku i praktičnu potporu njihovu radu.

Ovaj prijedlog Plana i programa temelji se na dokumentu Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja² koji je 2012. godine izradila radna skupina pod vodstvom prof. dr. sc. Vedrane Spajić-Vrkaš.

Navedeni se Kurikulum ovim Planom i programom operacionalizira na sljedeći način:

- posebno se naglašavaju tri strukturne dimenzije: ljudsko-pravna, politička i kulturološka
- iz tih triju strukturnih dimenzija naglašavaju se sljedeće teme: demokracija, kultura, ljudska prava, hrvatski pravni i politički sustav te suvremeni izazovi društva
- unutar navedenih izdvojenih tema naglašavaju se najbitnije cjeline, pojmovi i pitanja koji tvore osnove obrazovanja za demokraciju, aktivno građanstvo i ljudska prava
- na kraju se najvažnije cjeline, pojmovi i pitanja jasno povezuju s očekivanim ishodima iz Kurikuluma³.

Teme, pojmovi i pitanja koja su naglašena u Planu i programu slabo su ili gotovo nikako zastupljeni u postojećem školskom sustavu, a redovito bivaju "zaboravljeni" pri izradi drugih strateških dokumenata⁴.

² Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja:

http://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf

³ Ishodi preuzeti iz Kurikuluma označeni su zvjezdicom (*).

⁴ Tako su u prijedlogu Nacionalnog kurikuluma za međupredmetnu temu "Građanski odgoj i obrazovanje" bile slabo zastupljene teme kao što su "izbori i izborni sustav", "Europska unija", "prava nacionalnih manjina", "prava radnika", "rodna ravnopravnost", "različite obitelji" i "skupine u nepovoljnem položaju" (usp. Bajkuša 2015.).

Prijedlog Plana i programa temelji se na dvogodišnjem podučavanju od ukupno 70 školskih sati, a tematski je organiziran na sljedeći način:

	PRVA GODINA	DRUGA GODINA
PRVO POLUGODIŠTE	DEMOKRACIJA	LJUDSKA I GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE
DRUGO POLUGODIŠTE	KULTURA	PRAVNO I POLITIČKO USTROJSTVO
	LJUDSKA PRAVA	IZAZOVI SUVREMENOG DRUŠTVA

U prvom polugodištu prve godine podučavanja građanskog odgoja i obrazovanja učenici se upoznaju s demokratskim sustavom upravljanja, prednostima i nedostacima demokracije, uočavaju razlike između demokratskih i nedemokratskih sustava, opisuju najbitnije sastavnice demokracije i demokratske političke kulture, uočavaju važnost informiranog i aktivnog građanina u razvoju i očuvanju visokih demokratskih standarda, te razvijaju vještine aktivnog sudjelovanja u demokratskom životu zajednice.

Nastavljajući se na prvo polugodište, početkom drugog polugodišta učenici razvijaju svoju svijest o kulturi, postojanju drugih i drugaćijih, o važnosti tolerancije za život u suvremenom društvu, prihvaćaju toleranciju kao bitnu vrijednost demokratskog društva te se upoznaju s drugima i drugaćijima u svojoj lokalnoj zajednici.

Povezujući teme demokracije i kulture, u posljednjem dijelu prve godine s učenicima se radi na temi ljudskih prava s naglaskom na razloge postojanja ljudskih prava, njihovoj vrijednosti i važnosti za demokratska društva, te se učenici upoznaju s temeljnim međunarodnim i nacionalnim dokumentima i sustavima zaštite ljudskih prava. Prva godina učenja građanskog odgoja i obrazovanja završava razmatranjem konkretnih slučajeva sukoba različitih prava na primjerima stvarnih sudskih odluka gdje učenici mogu najbolje "izoštiti" svoje osjećaje za ljudska prava, dati argumente "za" određenu odluku ili "protiv" nje sukladno okviru ljudskih prava koji postoji te uočiti važnost argumentirane rasprave u svakom od slučajeva.

Druga godina učenja građanskog odgoja i obrazovanja temelji se na izučavanju nacionalne razine gdje se učenici upoznaju s domaćim pravnim i političkim sustavom kroz rad na tekstu Ustava Republike Hrvatske. Prvo je polugodište posvećeno izvorišnim osnovama, temeljnim odredbama i zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (čl. 1 – 70). Iznimno je bitno raditi izravne korelacije s prvom godinom učenja te ukazati na poveznice hrvatskog pravnog okvira s međunarodnim pravnim okvirom i standardima. Isto tako važno je ukazati učenicima kako se opći koncepti na kojima se radilo u prvoj godini sada ostvaruju u Hrvatskoj.

Drugo polugodište druge godine za temu ima sustav vlasti u Republici Hrvatskoj gdje se učenici upoznaju s ključnim konceptima, glavnim nositeljima vlasti i odnosom između pojedinih nositelja vlasti u Hrvatskoj. I ovdje je bitno učenicima ukazati na ostvarivanje određenih koncepata iz prve godine.

Na kraju se učenicima otvara prostor da na različite načine istražuju i raspravljaju o izazovima suvremenog društva na svim razinama. Posebno treba poticati učenike da, kada su u pitanju izazovi s kojima se susreće lokalna zajednica, budu slobodni predlagati rješenja te se aktivirati u svojoj lokalnoj zajednici sukladno svojim sposobnostima i mogućnostima.

Autori ovoga prijedloga razumiju kako prijedlog, na prvi pogled, izgleda opširno i teško ostvarivo, no želimo ovdje istaknuti kako se radi o prijedlogu okvira iz kojega učitelji i stručni suradnici oblikuju svoju nastavu uzimajući u obzir učenike s kojima rade i cjelokupan kontekst u kojem se nastava odvija. Prijedlog se može shvatiti i kao podsjetnik na područja i teme koje čine srž građanskog odgoja i obrazovanja na koji se nastavljaju ostale dimenzije građanskog odgoja i obrazovanja.

Provvedbene upute⁵

Bitno je napomenuti kako se građanski odgoj i obrazovanje može poučavati kroz frontalnu nastavu. No, kako bi učenici stvarno doživjeli i iskusili sudjelovanje u životu demokratske zajednice, kod poučavanja građanskog odgoja i obrazovanja potiče se korištenje participativnih metoda i načina rada s učenicima. Neke od tih metoda i načina rada navedeni su i opisani u **Priručniku za nastavnike: pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja**.

Opće je načelo tih metoda i načina rada da učenik ima prilike izreći svoje znanje i argumentirano izložiti svoj stav o određenoj temi, ali, s druge strane, učenik ima i priliku poslušati drugoga, njegove stavove i argumente. Stoga se učitelja u svemu tome često vidi kako *facilitatora*, odnosno kao osobu koja vodi i usmjerava raspravu među učenicima. Metode poput oluje ideja, 'barometra' stavova, debata, rasprava u paru ili u skupini, otvaraju prostor učenicima da iskuse razmjenu ideja, stavova i argumenata koja se događa u demokratskom društvu.

Neke od tih metoda i načina mogu se provoditi i kroz igranje uloga gdje učenici preuzimaju/mijenjaju uloge drugih kako bi stekli iskustvo tih uloga. Pod iskustveno poučavanje pripadaju i druge iskustvene vježbe te dramske metode/forum teatar.

Od osobite je važnosti kod poučavanja građanskog odgoja i obrazovanja da učenici koriste izvorne tekstove i materijale i da, kad god je to moguće, imaju izravan kontakt s ključnim dionicima, posebno na lokalnoj razini poput gradonačelnika, vijećnika i sl.

⁵ Poglavlje se temelji na Zenzerović-Šloser (2013).

Prva godina

Prvo polugodište

<i>Nastavna jedinica</i>	<i>Teme/pojmovi/pitanja</i>	<i>Učenik/učenica</i>
1. Uvodni sat Upoznavanje i očekivanja Predstavljanje plana rada		
2. Moć i vlast	Politika, političko djelovanje. Moć i vlast. Građanin. Temeljna prava građana u demokratskim političkim sustavima.	- definira pojmove politika, političko djelovanje, moć, vlast, građanin - nabraja temeljna prava građana u demokratskim političkim sustavima
3. Država	Pojam države. Obilježja države.	
4. Uvod u demokraciju	Pojam demokracije. Klasična (atenska) demokracija. Predstavnička demokracija. Izravna demokracija. Obilježja suvremene demokracije. Liberalna demokracija.	- zna što je demokracija* - zna neka od najvažnijih načela demokracije i razumije njihovo značenje (ljudska prava i slobode, ravnopravnost, pluralizam, vladavina prava)* - razlikuje demokraciju kao načelo, ideal, tip i praksu
5. Demokratski i nedemokratski sustavi	Demokratski politički sustavi i nedemokratski (autokratski) politički sustavi. Razlike demokratskih i nedemokratskih političkih sustava. Primjeri nedemokratskih (autokratskih) političkih sustava. Totalitarni politički sustavi kao poseban oblik nedemokratskih sustava. Totalitarni sustavi u povijesti – nacional-socijalistička Njemačka i komunistički SSSR. Primjer: Sjeverna Koreja kao primjer suvremenog nedemokratskog (autokratskog) totalitarnog političkog sustava.	- razlikuje demokratski od nedemokratskih režima* - razumije posebnosti odnosa između vlasti i građana u različitim demokratskim režimima* - opisuje neke od nedemokratskih režima* - razumije načine na koje funkcioniра vlast u nedemokratskim režimima* - nabraja i opisuje nedemokratske političke sustave

<p>6. Prednosti i nedostaci demokracije</p>	<p>Primjeri zloupotrebe i krivog korištenja pojma demokracije. Je li demokracija najbolje moguće načelo organiziranja političkog sustava? Zašto izabrati demokraciju? Prednosti demokracije u odnosu na druge političke sustave. Postoje li argumenti protiv demokracije?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - zna po čemu se građani u demokraciji razlikuju od pripadnika nedemokratskih režima* - navodi prava pojedinca koja se krše u nedemokratskim režimima*
<p>7. Demokracija i gradanstvo/Uvjeti koji pogoduju razvoju demokracije</p>	<p>Kako promovirati i očuvati demokraciju? Zašto demokracija u nekim državama uspijeva, a u drugima ne? Koji uvjeti pogoduju, a koji otežavaju razvoj demokracije?</p>	<ul style="list-style-type: none"> - uvjeren/a je da su demokracija, demokratska načela, institucije i postupci najbolji i najpravedniji, iako ne i savršen oblik vlasti te da se vrijedi osobno zalagati za očuvanje i unaprjeđenje demokracije te zaštitu ljudskih prava na razini Hrvatske, Europe i svijeta*
<p>8. Važnost izbora za kvalitetu demokracije</p>	<p>Izbori. Političke stranke. Zašto su izbori važni? Mogu li izbori postojati u nedemokratskim sustavima? Značenje i funkcije izbora u demokratskim sustavima. Tipovi izbora.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - poznaje najvažnija načela demokratskog izbora* - navodi vodeće političke stranke u Hrvatskoj i ideje koje zastupaju* - razlikuje osnovne tipove političkih stranaka i obitelji političkih stranaka na nacionalnoj razini te na razini Europske unije
<p>9. Građanin u demokraciji</p>	<p>Što znači biti građanin? Građanstvo kao politička uloga. Kakva je uloga građana u demokratskim političkim sustavima? Tipovi političkog sudjelovanja građana: izbori i članstvo u strankama. Direktno političko djelovanje: referendumi i građanske inicijative. Protestno političko sudjelovanje: društveni pokreti, peticije, štrajkovi, demonstracije, protesti, politički konzumerizam, građanski neposluh. Primjer: razlika između građanskog neposluha i nasilja.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - zna da je građanin nositelj vlasti u svim modelima demokracije* - razumije ulogu građana u sprječavanju zlouporabe vlasti i zna neke učinkovite načine na koje se to postiže* - poznaje načine na koje građani osiguravaju demokratsko djelovanje lokalne vlasti*
<p>10. Građanin u demokraciji</p>		

11. Demokracija na lokalnoj razini	Općina. Grad. Županija. Kako se živi demokracija na našoj lokalnoj razini?	- zna što je građanin lokalne zajednice i koja prava i odgovornosti građani imaju na toj razini - razumije da o odgovornom ponašanju lokalnih vlasti i građana ovisi dobrobit lokalne zajednice*
12. Demokracija u Hrvatskoj	Ustav. Temeljne vrednote. Prava čovjeka i građanina. Zaštita tih prava. Ustrojstvo državne vlasti. Trodioba vlasti.	- zna objasniti zašto je Republika Hrvatska demokratska država* - nabraja temeljne vrednote sadržane u Ustavu RH - zna da su prava, slobode, dužnosti i odgovornosti pojedinca kao građanina Republike Hrvatske uredeni Ustavom i zakonima* - zna koje zadaće ima pojedina grana vlasti u zaštiti prava građana Republike Hrvatske*
13. Demokracija u Hrvatskoj		
14. PROVJERA ZNANJA: razredni projekt		
15. PROVJERA ZNANJA		

Drugo polugodište

<i>Nastavna jedinica</i>	<i>Teme/pojmovi/pitanja</i>	<i>Učenik/učenica</i>
16. Identitet	Identitet. Značajke identiteta. Nacionalni identitet.	- razumije vezu između kulture i identiteta, kao i razliku između pojedinačnog i grupnog identiteta*
17. Kultura: općenito	Kultura. Značajke kulture.	- poznaje različite identitete koji postoje u razredu, školi i lokalnoj zajednici prema spolnoj, jezičnoj, religijskoj i nacionalnoj pripadnosti*
18. Kultura naša – kultura njihova	Drugi. Različitost. Načini kako se društva nose s različitosti.	- zna da školu i lokalnu zajednicu čini više kultura koje se nalaze u stalnoj interakciji* - razumije odnos između zavičajnoga, većinskoga i manjinskoga nacionalnog identiteta te hrvatskoga domovinskog identiteta* - razumije da je hrvatska kultura rezultat složenih interakcija između većinske i manjinskih nacionalnih kultura, religija, regionalnih tradicija i obrazaca ponašanja*
19. Većinska i manjinska kultura	Tolerancija. Solidarnost. Humanost.	- razumije razliku između kulturnog pluralizma, asimilacionizma i segregacije* - razumije važnost otvorenosti te međukulturalne suradnje i dijaloga za razvoj posebnih i zajedničkog kulturnog identiteta
20. Multikulturalnost	Multikulturalnost. Interkulturalnost. Tolerancija.	- zna što su stereotipi, predrasude i diskriminacija po različitim osnovama - zna neke od najvažnijih tehnika oslobađanja od stereotipa i predrasuda te suzbijanja diskriminacije temeljene na nepoštivanju kulturnih razlika*
21. Multikulturalnost		

22. Manjine u Hrvatskoj	Nacionalne manjine. Vjerske manjine.	- imenuje nacionalne (i druge) manjine u Hrvatskoj i navodi neka od njihovih ustavnih prava, kao i načine zaštite tih prava*
23. Zaštita manjina	Ustav. Ustavni zakon.	- imenuje nacionalne (i druge) manjine u Hrvatskoj i navodi neka od njihovih ustavnih prava, kao i načine zaštite tih prava* - zna da pripadnici svih društvenih grupa u Hrvatskoj uživaju ista prava, ali da Ustav i zakoni Republike Hrvatske pripadnicima nacionalnih manjina jamče dodatna prava*
24. Izvanučionička nastava: manjine		- imenuje nacionalne (i druge) manjine u Hrvatskoj i navodi neka od njihovih ustavnih prava, kao i načine zaštite tih prava*
25. Izvanučionička nastava: manjine		- poštuje kulturu drugih nacija te hrvatsku domovinsku kulturu* - zna hrvatske velikane znanosti i umjetnosti koji su pridonijeli europskom i svjetskom razvoju, kao i strance koji su doprinijeli hrvatskom društvenom, političkom i kulturnom napretku*
26. PROVJERA ZNANJA		
27. Povijest ljudskih prava	Vrijednosti (jednakost, sloboda, solidarnost). Institucije (UN, Vijeće Europe, Europska unija). Dokumenti.	- razumije važnost i vrijednost ljudskih prava i objašnjava pozadinu koja stoji iza ljudskih prava - poznaje povijest razvoja međunarodnog sustava ljudskih prava*
28. Kategorije ljudskih prava	Građanska i politička, ekonomска, socijalna i kulturna prava. Prava treće generacije. Prava ranjivih skupina.	- zna nabrojati osnovne kategorije ljudskih prava i opisati njihov povijesni razvoj* - zna da se ljudska prava i slobode odnose na sve ljude pojedinačno kao pripadnike ljudskoga roda bez razlike u odnosu na spol, rasu, nacionalnu, etničku, religijsku i drugu pripadnost*

	29. Međunarodni okviri zaštite ljudskih prava	Sustav zaštite ljudskih prava UN-a, Vijeća Europe i Europske unije. Temeljni dokumenti.	- razumije kako djeluje međunarodni sustav ljudskih prava te kojim se instrumentima i mehanizmima taj sustav osigurava* - poznaje sadržaj nekih od najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava, osobito Opće deklaracije o ljudskim pravima*
	30. Ljudska prava u Ustavu RH	Ustav. Medunarodni dokumenti kojih je RH potpisnica.	- zna koja građanska, politička, ekonomski, socijalna i kulturna prava štiti Ustav Republike Hrvatske* - zna da su prava, slobode, dužnosti i odgovornosti pojedinca kao građanina Republike Hrvatske uređeni Ustavom i zakonima*
	31. Zaštita ljudskih prava u RH	Pučki pravobranitelj. Ustavni sud. Organizacije civilnog društva.	- razumije ulogu i zadaće pučkog pravobranitelja/pravobranitelji ce za djecu i pravobranitelja/pravobranitelji ce za osobe s invaliditetom u zaštiti prava tih društveno osjetljivih grupa* - poznaje ulogu i način rada pučkog pravobranitelja/pravobranitelji ce, pravobranitelja/pravobranitelji ce za prava djeteta, pravobranitelja/pravobranitelji ce za ravnopravnost spolova i pravobranitelja/pravobranitelji ce za osobe s invaliditetom u zaštiti općih i posebnih prava hrvatskih građana*
	32. Sukob prava	Učenici na konkretnim, njima bliskim, primjerima sukoba prava uče o pravima.	- uočava, analizira i vrjednuje situacije u kojima se krše njegova/njezina prava i prava drugih učenika
	33. Sukob prava		
	34. Sukob prava		
	35. PROVJERA ZNANJA		

Druga godina

Prvo polugodište

<i>Nastavna jedinica</i>	<i>Teme/pojmovi/pitanja</i>	<i>Učenik/učenica</i>
1. Podsjetnik: temeljni pojmovi i državnost	Država. Vlast. Građanin. Ustav. Republika. Demokracija. Povijest hrvatske državnosti. Ustav 1990. Ustanovljenje države.	- zna što je ustavna državna vlast*
2. Ustav	Pojam, značenje i važnost ustava. Ustavna vlast. Značenje, donošenje, mijenjanje ustava. Ustav 1990. Dijelovi Ustava.	- zna što je vladavina prava, koje obveze iz tog načela proizlaze za vlast i gradane te koja je uloga tog načela u sprječavanju samovolje vlasti*
3. Temeljne odredbe	Temeljna načela (čl. 1). Suverenitet. Temeljne vrednote. Načelo ustavnosti i zakonitosti.	- zna da je hrvatski građanin temelj hrvatske državne vlasti* - razumije važnost prava i načela vladavine prava u hrvatskom pravnom sustavu* - poznaje odredbe Ustava i posebnih zakona kojima se uređuje ravnopravnost spolova te mjera kojima se štite prava žena i promiče ravnopravnost spolova u Hrvatskoj*
4. Načela zaštite ljudskih prava	Dostojanstvo ljudske osobe. Jednakost. Ravnopravnost nacionalnih manjina. Ograničenja ljudskih i građanskih prava. Zabранa nesnošljivosti (čl. 39.).	- poznaje odredbe Ustava Republike Hrvatske kojima se zabranjuju diskriminacija i širenje mržnje*
5. Osobne i političke slobode i prava	Pravo na život. Nepovredivost slobode. Zabранa mučenja.	
6. Prava okrivljenika i pravo na pravično sudenje	Presumpcija nedužnosti. Prava uhićenika. Prava tijekom lišenja slobode. Prava tijekom sudskog postupka.	- zna ulogu i načine zaštite ljudskih prava u građanskem i kaznenom sudbenom postupku
7. Pravo na privatnost i obiteljski život	Sloboda kretanja. Nepovredivost doma. Nepovredivost dopisivanja i komunikacije. Tajnost podataka.	

8.	Gradanske slobode	Sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda udruživanja. Mediji. Sloboda savjesti i vjeroispovijesti. Sloboda okupljanja. Odvojenost države i vjerskih zajednica.	- zna da se građani imaju pravo udruživati i osnivati organizacije civilnog društva radi zaštite svojih interesa
9.	Osobne i političke slobode i prava	Izbori. Pasivno i aktivno pravo.	- razumije izbornu proceduru na lokalnim i nacionalnim izborima u Hrvatskoj*
10.	Pravo vlasništva	Pravo vlasništva. Poduzetnička i tržišna sloboda. Plaćanje poreza.	- poznaje koncept javnog dobra i potrebe očuvanja javnog dobra u zajednici
11.	Pravo na rad i prava na radu	Pravo na rad i slobodu rada. Radnička prava i prava zaposlenih.	- poznaje ustavne odredbe o pravu na rad i zna kako se to pravo štiti na različitim razinama u Hrvatskoj*
12.	Zaštita obitelji, nemoćnih i okoliša	Zaštita obitelji. Zaštita nemoćnih. Zaštita prirode i pravo na zdrav život.	- razumije značenje prava na primjereni životni standard i prava na socijalnu sigurnost, odredbe Ustava kojima se uređuju ta prava, načine na koje se ona štite u Hrvatskoj i ograničenja koja se javljaju u uživanju tih prava*
13.	Pravo na obrazovanje	Pravo na obrazovanje. Autonomija sveučilišta. Sloboda znanstvenog, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva.	
14. PROVJERA ZNANJA			
15. PROVJERA ZNANJA			

Drugo polugodište

<i>Nastavna jedinica</i>	<i>Teme/pojmovi/pitanja</i>	<i>Učenik/učenica</i>
16. Temeljni pojmovi	Trodioba vlasti: zakonodavna, izvršna i sudbena vlast.	<ul style="list-style-type: none"> - razumije značenje trodiobe vlasti, zašto je trodioba nužna u demokraciji, koje tri grane čine vlast i koje su funkcije pojedinih grana vlasti* - zna što je vladavina prava, koje obveze iz tog načela proizlaze za vlast i građane te koja je uloga tog načela u sprječavanju samovolje vlasti* - zna nabrojiti neke od mogućih oblika zlouporabe vlasti u Hrvatskoj - razumije kako zlouporaba vlasti utječe na legalitet i legitimitet vlasti
17. Ustrojstvo državne vlasti	Hrvatski sabor.	<ul style="list-style-type: none"> - zna tko čini vlast i kako se formira vlast u Hrvatskoj na lokalnoj i državnoj razini
18. Ustrojstvo državne vlasti	Hrvatski sabor.	<ul style="list-style-type: none"> - poznaje ulogu Sabora, Predsjednika države, Vlade i sudbene vlasti u skladu s konceptom trodiobe vlasti
19. Ustrojstvo državne vlasti	Predsjednik Republike.	
20. Ustrojstvo državne vlasti	Vlada Republike Hrvatske.	<ul style="list-style-type: none"> - razumije razlike u ovlastima između državne i lokalnih vlasti
21. Ustrojstvo državne vlasti	Sudbena vlast.	
22. Ustrojstvo državne vlasti	Ustavni sud.	<ul style="list-style-type: none"> - poznaje ustavna prava i odgovornosti građana na temelju kojih oni mogu podnosići prijedloge, predstavke i prigovore nadležnim tijelima vlasti i Ustavnom суду RH
23. Ustrojstvo državne vlasti	Lokalna samouprava.	<ul style="list-style-type: none"> - razumije razlike u ovlastima između državne i lokalnih vlasti
24. Ustrojstvo državne vlasti	Javna uprava i birokracija. Zašto nam je potrebna birokracija? Kakvu birokraciju želimo?	

25. Javne politike	Javne politike. Razlika pojmove <i>politika</i> (politics) i <i>javne politike</i> (policy). Što su javne politike? Zašto su nam javne politike važne? Kako javne politike utječu na naše živote? Kako nastaju javne politike? Kakva je uloga građana u nastanku javnih politika? Primjeri: a) obrazovna politika u RH, b) politika za mlade u RH.	- razumije važnost sudjelovanja građana u izradi, provedbi, praćenju i vrednovanju javnih politika u pojedinim područjima, zna što je civilno društvo, tko ga čini, na kojim načelima djeluje i koja je njegova uloga u zaštiti prava i sloboda građana, razvoju demokracije i osiguranju pravednog društva
26. PROVJERA ZNANJA		
27. Međunarodni odnosi	Nadnacionalni politički sustavi. Europska unija. Što je Europska unija? Povijest procesa europskih integracija. Političke institucije Europske unije. Hrvatska u Europskoj uniji. Demokratski deficit u Europskoj uniji? Prednosti i nedostaci članstva u Europskoj uniji za Hrvatsku? Primjeri, vježbe, rasprave.	- poznaje povijest europskih integracija i neke od najvažnijih odluka koje su vodile integraciji - zna što je Europska unija, kako ona funkcioniра, kako se utvrđuje europska politika i donose europski zakoni - poznaje ovlasti Vijeća ministara, Europskog parlamenta, Europskog vijeća i Europske komisije - zna koja prava i obveze za Hrvatsku proizlaze iz članstva u Europskoj uniji na razini državne i lokalne vlasti, javnih ustanova, civilnog društva i građana - zna koji su ugovorni odnosi između Hrvatske i Europske unije, kako se biraju hrvatski zastupnici i koja je njihova uloga u Europskom parlamentu
28. Međunarodni odnosi		
29. Mediji	Masovni mediji, politika i demokracija. Kako masovni mediji pridonose razvoju demokracije? Kako masovni mediji ograničavaju razvoj demokracije. Novi mediji i demokracija.	- razumije važnost slobode medija u sprječavanju zlouporabe vlasti i razvoju emancipiranog i angažiranog građanstva
30. Organizacije civilnog društva	Civilno društvo. Pojam civilnog društva. Sloboda udruživanja. Obilježja civilnog društva. Može li se kroz civilno društvo	- poznaje neke od hrvatskih organizacija civilnog društva koje djeluju na nacionalnoj razini i opisuje područja

	<p>promovirati necivilne i nedemokratske vrijednosti. Razlike između države, tržišta i civilnog društva. Akteri civilnog društva: udruge, nevladine organizacije, društveni pokreti. Volonterstvo i vrijednost volonterstva za civilno društvo. Razlike nevladinih organizacija i političkih stranaka. Civilno društvo i demokracija. Pluralizam civilnog društva. Civilno društvo u Hrvatskoj. Primjeri.</p>	<p>njihova djelovanja - povezuje djelovanje građana, vlasti i civilnog društva s demokratskom građanskom kulturom svoje zajednice - razumije važnost sudjelovanja građana u izradi, provedbi, praćenju i vrednovanju javnih politika u pojedinim područjima, zna što je civilno društvo, tko ga čini, na kojim načelima djeluje i koja je njegova uloga u zaštiti prava i sloboda građana, razvoju demokracije i osiguranju pravednog društva</p>
31. Suvremeni društveni i politički problemi i izazovi 32. Suvremeni društveni i politički problemi i izazovi 33. Suvremeni društveni i politički problemi i izazovi	<p>Moguće teme: Demokracija i kapitalizam. Što je kapitalizam? Građani kao potrošači? Kako kapitalizam pridonosi razvoju demokracije? Kako kapitalizam ograničava razvoj demokracije? Alternative kapitalizmu? Primjeri i rasprava. Zaštita okoliša. Ekologija. Pojam održivog razvoja. Održivi razvoj RH. Uloga građana u održivom razvoju. Siromaštvo i nejednakosti. Migracije. Terorizam. Politička korupcija. Ravnopravnost i diskriminacija.</p>	
34. PROVJERA ZNANJA		
35. PROVJERA ZNANJA		

Literatura

Agencija za odgoj i obrazovanje (2012.) Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja. Zagreb:

Agencija za odgoj i obrazovanje. URL:

http://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf

Bagić, D. i A. Gvozdanović (2015.) Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj: istraživanje. Zagreb: GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. URL:

<http://goo.hr/wp-content/uploads/2015/09/ISTRA%C5%BDIVANJE-POLITI%C4%8CKE-PISMENOST-I-U%C4%8CENIKA-ZAVR%C5%A0NIH-RAZREDA-SREDNJIH-%C5%A0OKOLA.pdf>

Bagić, D., ur. (2011.) Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti, Zagreb. URL:

http://gong.hr/media/uploads/odgaja_li_skola_dobre_gradjane.pdf

Bajkuša, M. (2016.) Gradanski odgoj i obrazovanje u prijedlogu Cjelovite kurikularne reforme: istraživačko izvješće s preporukama. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:

<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2016/05/2016-04-29-GOOD-FSO-Analiza.pdf>

Dhont, K. i Van Hiel, A. (2011.) Direct contact and authoritarianism as moderators between extended contact and reduced prejudice: Lower threat and greater trust as mediators. *Group Processes and Intergroup Relations*, 14(2), 223-237.

Gvozdanović, A. (2015.) Istraživanje percepcije i stavova ispitanika o građanstvu: istraživački izvještaj. Zagreb: GOOD inicijativa i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. URL:

<http://goo.hr/wp-content/uploads/2015/09/Rezultati-istra%C5%BEivanja-percepcije-i-stavova-ispitnika-o-gra%C4%91anstvu.pdf>

Ilišin, V. i V. Spajić-Vrkaš (2015.): Potrebe, problemi i potencijali mladih u Hrvatskoj: izvještaj. Zagreb. Ministarstvo socijalne politike i mladih. URL:

<http://www.mspm.hr/UserDocsImages//AA1//Potrebe,%20problemi%20i%20potencijali%20mladih%20u%20Hrvatskoj%20-%20zavr%C5%A1ni%20izvje%C5%A1taj%20ista%C5%BEivanja.pdf>

Ilišin, V., Gvozdanović, A. i D. Potočnik (2015.) Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. URL:

<http://tripalo.hr/wp-content/uploads/2015/12/DEMOKRATSKI-POTENCIJALI-MLADIH-U-HRVATSKOJ.pdf>

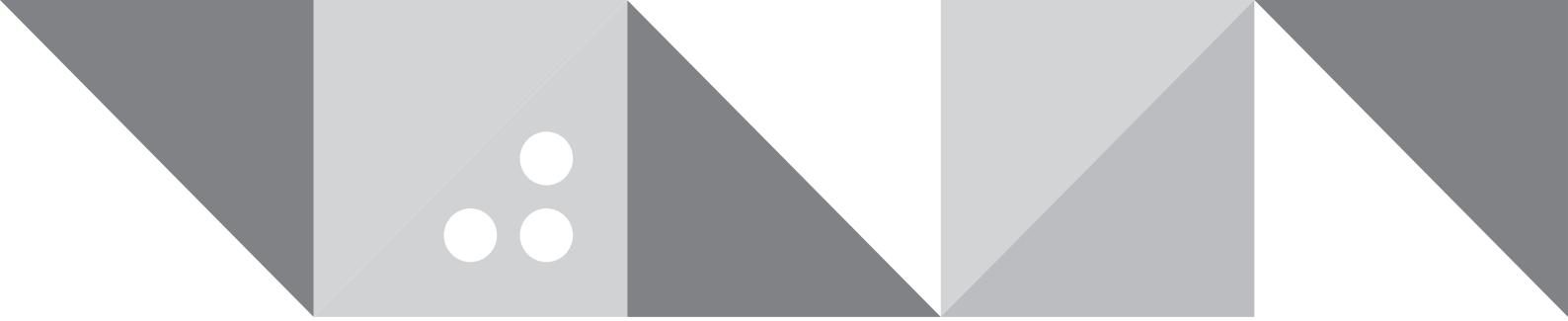
Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2006.) A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (5), 751-783.

Program međupredmetnih i interdisciplinarnih sadržaja građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole, "Narodne novine" broj 104 od 2014. URL:

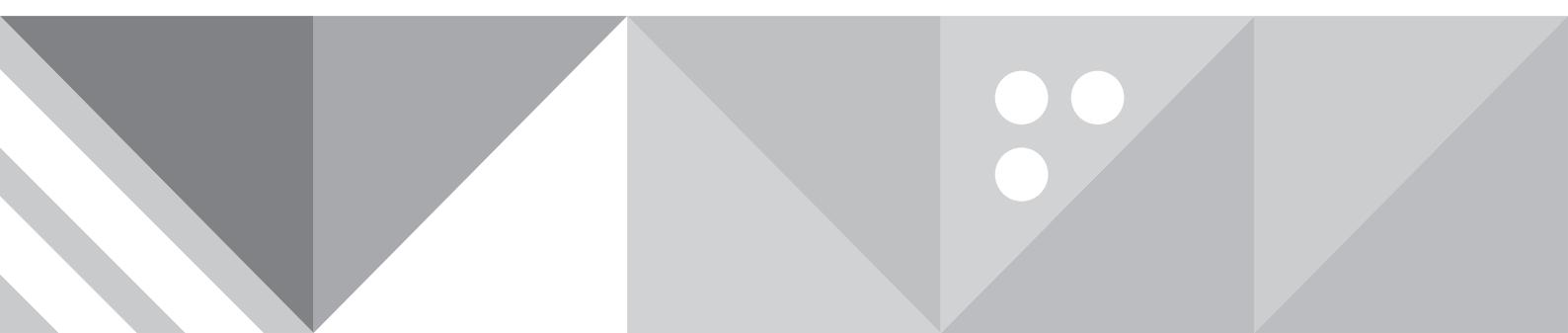
http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_08_104_2019.html

Zenzerović-Šloser, I. ur. (2013.) Priručnik za nastavnike: pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanja. Zagreb: Centar za mirovne studije i Mreža mladih Hrvatske. URL:

http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/GOO%20prirucnik%20za%20nastavnike_SCREEN.pdf

Materijali za učitelje i stručne suradnike

Materijali vezani za pravno-političku dimenziju

Ančić, B., M. Bajkuša, K. Ivče, I. Miškulin i E. Pijaca (2010.) Obrazovanje protiv korupcije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Bajkuša, M. (2012.) Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana borbe protiv korupcije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2012/12/2012_Obrazovanjem-protiv-korupcije.pdf

Bajkuša, M. (2017.) Kako s učenicima razgovarati o akademskoj čestitosti i plagiranju. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2017/02/Akademska-cestitost-i-plagiranje_fin.pdf

Bajkuša, M., ur. (2013.) Obrazovanje protiv korupcije: prijedlozi nastavnih jedinica. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2013/11/2013_OPK_nastavne-pripreme.pdf

Brala,D., Popinjač, M. i Prpić, M. (2014.) Obrazovanje protiv korupcije: Zbirka nastavnih priprema. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2014/04/Brala-Popinjac-Prpic-Obrazovanje-protiv-korupcije-2014.pdf>

Brala,D., Popinjač, M. i Prpić, M. (2014.) Podijeli znanje a ne zadaću: Zbirka učeničkih radova. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2014/04/Brala-Popinjac-Prpic-Podnijeli-znanje-a-ne-zadac-u-2014.pdf>

Bratović, E. (2014.) Percepcija sitne korupcije i neetičnog ponašanja u hrvatskim srednjim školama. Zagreb: Forum za slobodu odgoja i Network of Education Policy Centers. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2014/12/Bratovic-Percepcija-sitne-korupcije.pdf>

Broz, T., Kobaš, V., Šalaj, B. i I. Valković (2007.) Obje strane demokracije. Zagreb: CESI. URL: <http://www.cesi.hr/hr/obje-strane-demokracije/>

Buković, N., ur. (2009.) Učenička vijeća: Sudjelovanje učenika/ica u procesima donošenja odluka. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: <http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Ucenicka%20vijeca.pdf>

Bužinkić, E., ur. (2011.) Koraci do uspješne politike za mlade u lokalnoj zajednici. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske, URL: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/koraci_do_uspjesne_politike.pdf

Domazet, M. i I. Miškulin (2007.) Vladavina prava: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

GONG (2000.-2010.) Publikacije o izbornom sustavu: Zbirni web prikaz publikacija na temu izbornog sustava nastale prije 2011. godine. URL: <http://gong.hr/hr/izborni-sustav/izborni-sustav-i-sve-oko-njega/>

GONG (2005.-2010.) Publikacije o dobroj vladavini: Zbirni web prikaz publikacija na temu dpre vladavine nastale prije 2011. godine. URL:
<http://gong.hr/hr/dobra-vladavina/dobra-vladavina-i-sve-oko-nje/>

GONG (2008.-2010.) Publikacije za aktivno građanstvo: Zbirni web prikaz publikacija na temu aktivnog građanstva nastale prije 2011. godine. URL:
<http://gong.hr/hr/aktivni-gradani/aktivni-gradani-i-sve-oko-njih/>

GONG (2012.) Analiza referendumu u Hrvatskoj u odnosu na europske standarde: javnopolitički (policy) dokument o mogućnostima građanske participacije kroz referendume u komparativnoj perspektivi u odnosu na europske standarde. URL:
<http://gong.hr/media/uploads/dokumenti/AnalizareferendumauHrvatskojuodnosunaeuropskestandarde2.pdf>

GOOD inicijativa i GONG (2016.), Demokracija i građanska participacija: prezentacija, publikacije i animirani film <http://edu.goo.hr/>

McGuire, P., ur. (2011.) Simulacija suđenja: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

McQuoid Mason, D., M. Mchunu, K. Govendr, E. L. O'Brien i M. C. Larkin (2001.) Demokracija za sve: obrazovanje za političku kulturu. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

McQuoid Mason, D., M. Mchunu, K. Govendr, E. L. O'Brien i M. C. Larkin (2001.) Demokracija za sve: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Pakasulienne, D. (2008.) Antikorupcijsko obrazovanje u školama: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Pažur, M., ur. (2015.) Vijeća učenika – Praktični priručnik za voditelje vijeća učenika. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
<http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Vije%C4%87e%20u%C4%8Denika%20-%20priru%C4%8Dnik%20za%20voditelje.pdf>

Poisson, M. (2014.) Smjernice za izradu i učinkovitu upotrebu nastavničkog kodeksa. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Puhovski, T. (2010.) Evropska unija i kako podučavati o njoj. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Puhovski, T. (2010.) Zbirka nastavnih priprema za edukaciju o Europskoj uniji. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Sočo A. i B. Marjanović (2014) Strukturirani dijalog s mladima. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: <http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/EU%20PITA%20WiP.pdf>

Sočo, A., ur. (2011.) Mali rječnik pojmove politike za mlade i rada s mladima. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/mali_rjecnik_pojmova.pdf

Sočo, A., ur. (2011.) Mladi: priprema, pozor, sudjelujte! Sudjelovanje mladih – modeli, mehanizmi, praksa. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/mladi_priprema_pozor_sudjelujte.pdf

Udruga IKS (2013.) Škola prijateljica ljudskih prava. Petrinja: Udruga IKS. URL:
http://udrugaiks.hr/wp-content/uploads/2017/09/Skola_prijateljica_ljudskih_prava_IKS.pdf

Web portal "Imamo pravo znati" portal za pravo na pristup informacijama. GONG, Code for Croatia. URL: <http://imamopravoznati.org/hr>

Materijali vezani za kulturnu dimenziju

Bartulović, M. i B. Kušević (2016.) Što je interkulturno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge značajeljike. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/86/_to_je_interkulturno_obrazovanje.pdf

Batinić, D. i D. Uroda (2012.) Ključ za mir - Odgoj za mir; aktivna uloga škole u izgradnji trajnog mira u lokalnoj zajednici. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Brajković, S., Čurila, I., Korbar, A., Kralj, E., Novak, B. i P. Radosavljević (2017.) 'Buna Zua! Kum ješ?': priručnik za učenje osnova baješkog rumunjskog jezika. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.

Brajković, S., ur. (2015.) Odgoj za različitost - obrazovanje za društvenu pravdu. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.

Bužinkić, E., ur. (2010.). Mladi i društvo – pitanje identiteta. Bilten Studija o mladima za mlađe 01/2010. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske, URL:
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/MMH_biltenWEBOK.pdf

Bužinkić, E., ur. (2016.) Manifest o interkulturnom društvu. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/62/Panel_o_interkulturnizmu_CMS_2016..pdf

Delić, Z., Uremović, M., Gajić, N., Jelečević, N., Gudlin, J., i A. Vujović (2012.) Kulturna i duhovna baština zavičaja, priručnik za nastavnike osnovnih škola. Osijek: Nansen dijalog centar. URL: <https://docs.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcSlB4S09DNkhaQlU/edit>

Golubeva, M. i A. Korbar (2013.) Živjeti zajedno, učiti zajedno; Problemi obrazovanja nacionalnih manjina u Vukovarsko-srijemskoj i Istarskoj županiji (izvješće o istraživanju). Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:
<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/12/2013-12-Zivjeti-zajedno-uciti-zajedno-izvjestaj.pdf>

Karlović, A., ur. (2011.) Oboji svijet tolerancijom 2011.: Prijedlog nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana tolerancije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:

<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/06/Karlovic-Oboji-svijet-tolerancijom-2011.pdf>

Lalić, S., ur. (2013.) Istraživački izvještaj - Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL:

http://www.cms.hr/system/publication/pdf/26/Istrazivacki_izvjestaj_KNJIZNI_BLOK.pdf

Marić, D., ur. (2014.) Interkulturno obrazovanje kroz prizmu osobnih povijesti. Osijek: Nansen dijalog centar. URL: <https://docs.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcc05UbDExYmNjbGM/edit>

Perak, J., Kožić, V. i V. Pavlović (2013.) Oboji svijet tolerancijom: Prijedlog nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana tolerancije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/06/Perak-Kozic-Pavlovic-Oboji-svijet-tolerancijom-2013.pdf>

Pučko otvoreno učilište Korak po korak (---) Čuješ li me? Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak. URL: <http://www.korakpokorak.hr/upload/Sadrzaj/besplatni-resursi/knjige-i-brosure/cujeslime-ispravak-resize-2.pdf>

Pučko otvoreno učilište Korak po korak (---) Kutak za roditelje-Zašto i kako graditi partnerstvo s roditeljima?

Pučko otvoreno učilište Korak po korak. URL: <http://www.korakpokorak.hr/upload/Sadrzaj/besplatni-resursi/knjige-i-brosure/korak-po-korak-reyn-brosura-partnerstvosobitelji-big.pdf>

Pučko otvoreno učilište Korak po korak (---) Tko sam ja? – pitanje grupnog i osobnog identiteta. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak. URL: <http://www.korakpokorak.hr/upload/Sadrzaj/besplatni-resursi/knjige-i-brosure/korak-po-korak-reyn-brosura-tkosamja-big.pdf>

Puhovski, T. i sur. (2010.) Oboji svijet tolerancijom: Prijedlog nastavnih jedinica povodom Međunarodnog dana tolerancije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2010/12/Zbirka-priprema-Dan-tolerancije-2010.pdf>

Senta, C., ur. (2016.) Izvještaj o rasizmu i ksenofobiji u Hrvatskoj za 2015. Godinu. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/82/CMS_Izvjestaj_2015_web.pdf

Senta, C., ur. (2017.) "Razumijevanje rasizma i ksenofobije" Izvještaj o rasizmu i ksenofobiji za 2016. godinu. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/89/Razumijevanje_rasizma_i_ksenofobije_2016.pdf

Skupina autora (2015.) Svi smo mi djeca ovog svijeta: kako s učenicima razgovarati o izvjegličkoj krizi. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/11/Svi-smo-mi-v2-zavrsno.pdf>

Vego, L., ur. (2013.) Priručnik o ljudskim pravima s naglaskom na zaštiti prava nacionalnih manjina. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/27/CMS_prirucnik_manjine_KB.pdf

Materijali vezani za područje ljudskih prava

Božićević, G., Mikić, LJ. i D. Zelić (2017.) Izgradnja prekretница u zaštiti ljudskih prava romske zajednice, priručnik za organizatore zajednice. Osijek: Nansen dijalog centar. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcaEk2N3lqa3BwREE/view>

Broz, T., ur. (2013.) Mlade žene mijenjaju svijet. Zagreb, CESI.
URL:<http://www.cesi.hr/hr/mlade-zene-mijenjaju-svijet/>

Broz, T., Obradović-Dragišić, G., Gospočić, A., i N. Bijelić (2012.) ROZA-Rodna ravnopravnost u lokalnim zajednicama. Zagreb. CESI.
URL:<http://www.cesi.hr/hr/roza-rodna-ravnopravnost-u-lokalnim-zajednicama/>

Buković, N., ur. (2013.) NeuDOBan položaj: priručnik za suzbijanje diskriminacije mladih na tržištu rada. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Neudoban%20prolo%C5%BEaj_prirucnik.pdf

Bušić Crnković, A.; Frlan Bajer A. i L. Načinović (2012.) NeuDOBan položaj: izvještaj o diskriminaciji mladih na Hrvatskom tržištu rada. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Neudoban_polozaj.pdf

Kevo, T., ur. (2017.) Put prema ljudskim pravima: teorija i praksa zaštite ljudskih prava. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske, URL:
<http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/mmh-lokalne%20price-ZA%20WEB-manja%20verzija.pdf>

Kobaš, V., Jurišić, L. i T. Broz (2008.) MIA - Mlade i aktivne. Zagreb. CESI.
URL:<http://www.cesi.hr/hr/mia-mlade-i-aktivne/>

Kuća ljudskih prava, B.a.b.e., Centar za mirovne studije i GONG: materijali za preuzimanje (prezentacije, publikacije, kurikulumi iz ljudskih prava, političke pismenosti i aktivnog građanstva) <http://www.kucaljudskihprava.hr/ipa-goo/materijali-za-preuzimanje/>

O'Brien, E. L., E. Greene i D. McQuoid-Mason (2001.) Ljudska prava za sve: obrazovanje za kulturu ljudskih prava. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

O'Brien, E. L., E. Greene i D. McQuoid-Mason (2001.) Ljudska prava za sve: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Pučko otvoreno učilište Korak po korak (XXXX) Što siromaštvo čini djeci? Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak. URL:
<http://www.korakpokorak.hr/upload/Sadrzaj/besplatni-resursi/knjige-i-brosure/siromastvo-ispravak-resize-3.pdf>

Pučko otvoreno učilište Korak po korak (XXXX) Vrtić za sve! - gradimo zajednicu koja omogućuje jednake šanse za svako dijete. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak. URL:
<http://www.korakpokorak.hr/upload/Sadrzaj/besplatni-resursi/knjige-i-brosure/korak-po-korak-reyn-brosura-preskolskiodgoj-big.pdf>

Vego, L., ur. (2013.) Priručnik o ljudskim pravima s naglaskom na zaštiti prava nacionalnih manjina. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/27/CMS_prirucnik_manjine_KB.pdf

Materijali vezani za metodiku nastavke

Čubrilo, S., Krušić, V. i M. Rimac Jurinović (2017.) Odgoj za građanstvo, odgoj za život. Priručnik aktivnih metoda za građanski odgoj i obrazovanje s primjerima dobre prakse. Zagreb. Hrvatski centar za dramski odgoj i Školska knjiga. URL:
http://www.hpdo.hr/wp-content/uploads/downloads/2017/03/P91557_Odgoj_za_gradanstvo.pdf

Zenzerović Šloser, I., ur. (2014.) Znam, razmišljam, sudjelujem - Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedni građanskog odgoja i obrazovanja, 2. Izdanje. Zagreb: Centar za mirovne studije i Mreža madih Hrvatske. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/80/GOO_prirucnik_za_nastavnike_Prer2izd_SCREEN.pdf

Ostali materijali

Baćić, L. i V. Ilišin (2009.) Mladi i izgradnja mira. Zagreb: Centar za mirovne studije i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/2/Mladi_i_izgradnja_mira_2009.pdf

Baćić, L., ur. (2009.) Zvoni za mir. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/3/Zvoni_za_mir_2009.pdf

Bagić, D., ur. (2011.) Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca. Zagreb: GONG i Fakultet političkih znanosti, Zagreb. URL:
http://gong.hr/media/uploads/odgaja_li_skola_dobre_gradjane.pdf

Bajai, N., ur. (2016.) Ključna pitanja u razvoju i provedbi strateških dokumenata politike za mlade. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
<http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Ključna%20pitanja%20HR.pdf>

Bajkuša, M. (2016.) Građanski odgoj i obrazovanje u prijedlogu Cjelovite kurikularne reforme: istraživačko izvješće s preporukama. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:
<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2016/05/2016-04-29-GOOD-FSO-Analiza.pdf>

Bajkuša, M. i T. Puhovski (2010.) Smjernice za uvodenje edukacije o Europskoj uniji u hrvatski obrazovni sustav. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:
<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/06/Bajkusa-Puhovski-Smjernice-za-uključivanje-edukacije-o-EU-2010.pdf>

Bajkuša, M., A. Vrsalović i I. Veldić (2010.) Prijedlozi izvedbenih planova iz građanskog obrazovanja. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:
<http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/12/2010-Prijedlog-izvedbenih-planova-iz-go.pdf>

Bajkuša, M., A. Vrsalović i I. Veldić (2010.) Zbirka nastavnih priprema iz građanskog obrazovanja. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:

Bijelić, N. (2011.) Muškarci i rodna ravnopravnost u Hrvatskoj: Rezultati istraživanja IMAGES-International Men and Gender Equality Survey. Zagreb: CESI. URL:
<http://www.cesi.hr/hr/istrazivanje-muskarci-i-rodna-ravnopravnost-u-rh/>

Bijelić, N. i M. Gergorić (2013.) Mlade žene mijenjaju svijet: Rezultati istraživanja u Republici Hrvatskoj. Zagreb: CESI. URL:
<http://www.cesi.hr/hr/mlade-zene-mijenjaju-svijet-rezultati-istra-ivanja-u-republici-hrvatskoj/>

Brana S. (2015.) Kalić, priručnik za upoznavanje lokvi u Istri; Pula: Zelena Istra i JU Natura Histrica. URL: http://www.zelena-istra.hr/files/publikacije/Lokve-Prirucnik_Kalic.pdf

Brana, S., Zgrablić, Ž., Fornažar, A. i R. Pavličević (2012.) Šumski istraživači, priručnik za upoznavanje šumskih zajednica u Istri; Pula: Zelena Istra. URL za priručnik:
https://www.dropbox.com/s/c91puq1f1ec4z0d/Sumski_istrazivaci_prirucnik.pdf?dl=0; URL za radne listove:
https://www.dropbox.com/s/8hc4i60x90vwcq8/Sumski_istrazivaci_prirucnik_dodatak.pdf?dl=0

Broz T. i M. Gergorić (2016.) "A gdje su žene?" Analiza statusa žena u političkim strankama ususret lokalnim izborima 2017. godine. Zagreb: CESI. URL:
<http://www.cesi.hr/hr/a-gdje-su-zene-analiza-statusa-ena-u-politicim-strankama-ususret-lokalnim-izbor/>

Broz, T. (2013.) Sudjelovanje mladih žena u procesima odlučivanja u Hrvatskoj. Zagreb: CESI. URL:<http://www.cesi.hr/hr/sudjelovanje-mladih-zena-u-procesima-odlucivanja-u-hrvatskoj/>

Broz, T. i M. Majnarić. (2013.) Sudjelovanje žena u lokalnim izborima 2013. godine na regionalnoj/županijskoj razini. Zagreb: CESI. URL:
<http://www.cesi.hr/hr/zene-u-lokalnim-izborima-2013-godine/>

Buković, N.; Pekica, P. i M. Živković, ur. (2014.) Zakoni o mladima, mlati o zakonima. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
[http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Mladi_i_zakoni_prijelom%20\(3\).pdf](http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Mladi_i_zakoni_prijelom%20(3).pdf)

Burba, I. i R. Pavličević (2015.) Otpadnici, interaktivna slikovnica i bojanka za edukaciju djece nižih razreda osnovne škole o pravilnom gospodarenju otpadom. Pula: Zelena Istra. URL:
http://www.izdvojisve.info/images/System/Desna_kolona/Malisani_denso/otpadnici_slikovnica.pdf

Bužinkić, E., ur. (2013.) Znam, razmišljam, sudjelujem – 6. Bilten Studija o mladima za mlade. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
[http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Znam_razmi%C5%A1jam_i_sudjelujem_web_novo\(1\).pdf](http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Znam_razmi%C5%A1jam_i_sudjelujem_web_novo(1).pdf)

Bužinkić, E., ur. (2014.) Obrazovanje kao promjena – 7. Bilten Studija o mladima za mlade. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL:
http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Obrazovanje_kao_promjena_prijelom_web.pdf

Cesar, S., Gospočić , A., Čorić, G., Ivanković-Knežević, K., Obradović-Dragišić, G. i I. Tomić-Koludrović. (2005). Rodna perspektiva u politici i praksi. Zagreb: CESI. URL:
<http://www.cesi.hr/hr/rodna-perspektiva-u-politici-i-praksi/>

Da Silva, M. C., ur. (2012.) Smjernice za globalno obrazovanje: priručnik za razumijevanje i

primjenu globalnog obrazovanja. Zagreb: Centar za mirovne studije. URL:
http://www.cms.hr/system/publication/pdf/75/Smjernice_za_globalno_obrazovanje.pdf

Đorđević, I., ur. (2015.) Portfolio Jezici zavičaja. Osijek: Nansen dijalog centar. URL:
<https://drive.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcYUxXUkpzNlZMS2s/edit>

Gergorić, M. i T. Broz (2015.) Rodna analiza kandidacijskih lista i izabranih zastupnika i zastupnica na parlamentarnim izborima 2015. godine. Zagreb: CESI.
URL:<http://www.cesi.hr/hr/rodna-analiza-kandidacijskih-lista-i-izabranih-zastupnika-i-zastupnica-na-parlam/>

Gospodnetić, F. i D. Morić (2014) Mladi i mediji u Hrvatskoj. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
URL:

Gospodnetić, F. i D. Morić (2014) Mladi i mediji u Hrvatskoj: sažetak s preporukama. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL:

Ibišević, J i Z. Bošnjak (2001.) Možemo to riješiti: priručnik za nastavnike. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Ibišević-Muminović, J. i E. Pijaca Plavšić (2009.) Možemo to riješiti: Medijacijom prema kulturi demokratske komunikacije i rješavanja sukoba. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Kamenko, J., Kovačević, M., Šehić Relić, L. (2016.) Volontiranje – prilika za nove kompetencije: Vodič kroz inkluzivno volontiranje za organizatore volontiranja. Osijek: Volonterski centar Osijek, Hrvatska mreža volonterskih centara. URL:
http://vcos.hr/files/pdf/publikacija_volontiranje_web.pdf

Karlović, A. (2011.) Zbirka nastavnih priprema iz Vršnjačke medijacije. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Kovačić, Marko i Horvat, Martina, ur. (2016) Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. URL:
<http://idiprints.knjiznica.idi.hr/507/1/Od%20podanika%20do%20gra%C4%91ana.pdf>

Kožić, V. i M. Rastović (2013.) Zbirka nastavnih priprema iz medijacije: Možemo to riješiti!. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Letinić, A. i sur. (2016): Čitajmo između redaka - razvoj medijske pismenosti (priručnik, pojmovnik i radni listići). Zagreb: GONG i KURIZV.
http://www.gong.hr/media/uploads/med_pismenost_pub.pdf

Maružin Kasumović, D., V. Marković, D. Siljan i R. Pavličević (2017.) Od Zelenog vrta do Zelenog pjata, priručnik za provedbu redovne nastave s učenicima s intelektualnim poteškoćama koji se školuju za pomoćna zanimanja u poljoprivredi i ugostiteljstvu; Pula: Zelena Istra. URL:
<http://www.nosisezdravo.com/images/OZVDZP-prirucnik-WEB.pdf>

Milas, I., ur. (2014) Moja osobna povijest u multikulturalnom mozaiku zajednice. Osijek: Nansen dijalog centar. URL: <https://docs.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcUllLel96ZW9UZDQ/edit>

Novota, S., ur. (2016.) Kako ih pronaći? Kako ih zadržati? Menadžment volonterskih programa u organizacijama URL:

http://www.volonterski-centar-ri.org/wp-content/uploads/Kako-ih-pronaci_Kako-ih-zadrzati.pdf

Pavlović, V. i F. Gospodnetić (2017.) Da sam ja netko! Stavovi učenika/ca srednjih strukovnih škola o volontiranju i aktivnom građanstvu. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2017/03/2017_Da_sam_ja_netko_final.pdf

Pavlović, V., A. Karlović i D. Morić (2015.) Knjiga dobrih ideja: školski projekti za razvoj kulture mira, suradnje i zajedništva. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2015/02/knjiga-dobrih-ideja.pdf>

Pavlović, V., D. Kovačić, A. Šimić i D. Uroda (2014.) Priručnik "Pokreni promjenu": kako organizirati i provesti volonterske projekte u loklanoj zajednici s cilje osnaživanja djece i mladih. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Pažur, M., ur. (2016.) Rekonstrukcija građanskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj: koncept, institucije, prakse. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: [http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Rekonstrukcija-GOO\(1\).pdf](http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Rekonstrukcija-GOO(1).pdf)

Prgić Znika, J., Kordić, I., Jedud Borić, I. (2015.) Menadžment volontera: priručnik za vođenje volontera i volonterskih programa URL: <http://www.vcz.hr/vcz/izdavastvo/menadzment-volontera/>

Prgnić Znika, J.; Kordić, I. i I. Jeđud Borić, ur. (2015.) Menadžment volontera – Priručnik za vođenje volontera i volonterskih programa. Zagreb: Volonterski centar Zagreb. URL: <http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/menad%C5%BEment%20volontera.pdf>

Rajković, M. i E. Bužinkić, ur. (2012.) Studije slučaja mladih pripadnika socijalno isključenih skupina. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/slucaj_mladi.pdf

Rastović, M i V. Kožić (2014.) Zbirka radionica "Pokreni promjenu!". Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Roth, M., V. Pavlović i D. Morić (2015.) Volonterska kuvarica: priručnik za pokretanje volonterskih programa u školama. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Sočo, A., ur. (2015.) Teorija i praksa rada s mladima: Prilog razumijevanju rada s mladima u Hrvatskom kontekstu. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/MMH-rad%20s%20mladima-digitalna%20verzija_.pdf

Spajić Vrkaš, V. (2014.) Ekperimentalna provedba kurikuluma Građanskog odgoja i obrazovanja – Istraživački izvještaj. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske. URL: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Izvjestaj%20MMH_screen.pdf

Šehić Relić, L., Kamenko, J., Kovačević, M., Prgić Znika, J., Pavelić Šprajc, I. i G. Forčić (2014.) Generacija za V: Priručnik o volontiranju za srednjoškolce URL: <http://www.volontiram.info/skola>

Šimunković, G., Forčić, G., Milinković, D., Kamenko, J., Šehić Relić, L. (2011.) Generacija za V. Zašto i kako organizirati volonterski program u školi? URL: <http://www.volontiram.info/skola>

Tešija, T. (2015.) Volonterkovi savjeti: volonterska početnica za učenike osnovnih škola URL:

<http://www.volontiram.info/skola>

Učenici OŠ Stoja Pula, T. Benčić, S. Bančić, R. Pavličević (2014.) Istarska zelena kuharica, priručnik za upoznavanje ljekovitog bilja Istre; Pula: Zelena Istra. URL: <http://www.nosisezdravo.com/images/Istarski%20zeleni%20pjat-web.pdf>

Web portal "Dosta je mržnje!" <http://www.dostajemrznje.org/>

Web portal "Libela" portal o spolu, rodu i demokraciji, www.libela.org

Zenzerović Šloser, I. i Jurman, L., ur. (2014.) Nasilje ostavlja tragove - zvoni za nenasilje! Zagreb: Centar za mirovne studije. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/33/NOT_final.pdf

Zenzerović Šloser, I., ur. (2014.) Znam, razmišljam, sudjelujem - Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedni građanskog odgoja i obrazovanja 2. izdanje. Zagreb: Centar za mirovne studije i Mreža madih Hrvatske. URL: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/80/GOO_prirucnik_za_nastavnike_Prer2izd_SCREEN.pdf

Žnidarec-Čučković, A. (2014.) Da sam ja netko: istraživanje o stavovima djece i mladih u Hrvatskoj: Interesi, potrebe, problemi, rješenja. Zagreb: Forum za slobodu odgoja. URL: <http://www.fso.hr/wp-content/uploads/2013/12/Znidarec-Da-sam-ja-netko-2013.pdf>

Građanski odgoj i obrazovanje
2017.